

Piotr Szczur

(John Paul II Catholic University of Lublin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0003-3011-3404>

e-mail: piotr.szczur@kul.lublin.pl

Miejsca kultu św. Ignacego Antiocheńskiego w Antiochii Syryjskiej

Places of Veneration of St. Ignatius of Antioch of Syrian Antioch

ABSTRACT

The purpose of this article is to show the places of worship of St. Ignatius of Antioch of Syrian Antioch, in the light of ancient historical accounts. First, the figure of St. Ignatius of Antioch as it emerges from ancient source accounts was shown. A detailed analysis and critical evaluation of these messages made it possible to conclude that little is actually known about his life, and the most important information about him is taken from his letters. Next, some attention was paid to the appearance of St. Ignatius' relics in Antioch. On the other hand, in the main part of the study, the source information on two places of worship of St. Ignatius – the sub-Antiochian Koimeterion and the former Antiochian temple of Tyche – was analyzed in detail and critically evaluated. The analysis and criticism of the messages allowed important conclusions to be drawn: 1) St. Ignatius' relics were moved three times (from Rome to the suburban cemetery at the Daphne Gate

PUBLICATION INFO				
		  UNIWERSYTET MARIANNE KURCZAKOWSKIEJ	e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Piotr Szczur, the John Paul II Catholic University of Lublin, 14 Raclawickie Avenues, Lublin 20-950, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the John Paul II Catholic University of Lublin				
SUBMITTED: 2025.02.11	ACCEPTED: 2025.07.31		PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

of Antioch; from the sub-Antiochian Koimeterion to the former temple of Tyche; from Antioch to Rome); 2) the most important from the point of view of state and ecclesiastical policy seems to be the second translation testifying to the significant changes that took place in the mentality and especially in the religious culture of the Antiocheans, since Theodosius II not only expressed the fact of the empire's departure from the old religion of the Romans, but above all showed the growing power of Christianity, which began to dominate in all dimensions of social life; 3) by depositing the relics of St. Ignatius within the city, Theodosius II wanted to provide Antioch with the spiritual protection and protection of a powerful protector, and raise Antioch's profile on ecclesiastical grounds; 4) after the Arab invasion in 637, when the relics of St. Ignatius were taken to Rome, his cult in Antioch faded.

Key words: St. Ignatius of Antioch, cult of saints, Syrian Antioch, Koimeterion, Tychaeum

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ukazanie miejsc kultu św. Ignacego Antiocheńskiego w Antiochii Syryjskiej w świetle starożytnych przekazów historycznych. Najpierw została ukazana postać św. Ignacego Antiocheńskiego, jaka wyłania się ze starożytnych przekazów źródłowych. Szczegółowa analiza i krytyczna ocena tych przekazów pozwoliła stwierdzić, że na temat jego życia w zasadzie niewiele wiadomo, a najważniejsze informacje o nim zaczerpnięte są z jego listów. Następnie nieco uwagi poświęcono pojawieniu się relikwii św. Ignacego w Antiochii. Natomiast w zasadniczej części opracowania szczegółowo przeanalizowano i poddano krytycznej ocenie informacje źródłowe na temat dwóch miejsc kultu św. Ignacego – podantiocheńskiego Koimeterionu i dawnej świątyni antiocheńskiej Tyche. Analiza i krytyka przekazów pozwoliła na wysunięcie ważnych wniosków: 1) relikwie św. Ignacego były trzykrotnie przenoszone (z Rzymu na podmiejski cmentarz przy Bramie Dafnejskiej Antiochii; z podantiocheńskiego Koimeterionu do dawnego Tycheum; z Antiochii do Rzymu); 2) najważniejsza z punktu widzenia polityki państwowej i kościelnej wydaje się druga translacja świadcząca o istotnych przemianach, jakie dokonały się w mentalności, a zwłaszcza w kulturze religijnej Antiocheńczyków, gdyż Teodozjusz II nie tylko wyraził fakt odchodzenia cesarstwa od dawnej religii Rzymian, lecz przede wszystkim ukazał rosnącą siłę chrześcijaństwa, które zaczęło dominować we wszystkich wymiarach życia społecznego; 3) poprzez złożenie relikwii św. Ignacego w obrębie miasta Teodozjusz II chciał zapewnić Antiochii duchową ochronę i opiekę potężnego protektora oraz podnieść rangę Antiochii na gruncie eklezjalnym; 4) po najeździe Arabów w roku 637, kiedy relikwie św. Ignacego zostały wywiezione do Rzymu, jego kult w Antiochii zanikł.

Słowa kluczowe: św. Ignacy Antiocheński, kult świętych, Antiochia Syryjska, Koimeterion, Tycheum

Nieznane są początki kultu św. Ignacego Antiocheńskiego w Antiochii Syryjskiej. Nie wiadomo też, kiedy i w jakich okolicznościach jego relikwie (domniemane?) dotarły do tej metropolii Wschodu z Rzymu, gdzie miał ponieść śmierć męczeńską. Wydaje się, że kult tego świętego biskupa zrodził się natychmiast po przybyciu jego relikwii do Antiochii i był niezwykle promowany nie tylko przez kolejnych biskupów, ale też władców, tak że dość szybko Ignacy stał się jednym z najbardziej popularnych

świętych Antiochii. Celem badawczym niniejszego artykułu jest ukazanie miejsc kultu św. Ignacego w świetle starożytnych przekazów źródłowych. Informacje w nich zawarte, dotyczące miejsc kultu św. Ignacego, zostaną przeanalizowane i poddane krytycznej ocenie, by dzięki temu spojrzeć na nie w świetle faktów historycznych i osiągnięć współczesnej nauki. Po ukazaniu postaci św. Ignacego nieco uwagi poświęcimy pojawieniu się jego relikwii w Antiochii, a następnie omówimy dwa miejsca ich weneracji – antiocheński Koimeterion i dawną świątynię antiocheńskiej Tyche.

POSTAĆ ŚW. IGNACEGO: ŻYCIE I MĘCZEŃSTWO

Chociaż postać św. Ignacego Antiocheńskiego¹ (który sam nazywa się Teoforem²) jest bardzo mocno wpisana w historię starożytnego Kościoła, to jednak niewiele wiadomo na jego temat. Wprawdzie informacje o nim pojawiają się u kilku pisarzy wczesnochrześcijańskich, takich jak Polikarp ze Smyrny († ok. 155/156 lub 166/167)³, Ireneusz z Lyonu († ok. 202), Orygenes († 253/254) i Euzebiusz z Cezarei († ok. 339/340), jednak nie zawsze są wiarygodne. Jan Chryzostom († 407), gdy był kapłanem w Antiochii, wygłosił na jego cześć panegiryk – *In sanctum Ignatium martyrem*⁴; do

¹ Szerzej na temat Ignacego Antiocheńskiego, vide: G. Bosio, *Ignazio* (vescovo di Antiochia), w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 7, red. F. Caraffa, Roma 1966, kol. 653–664 (bibliografia); F. Drączkowski, *Ignacy Antiocheński*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz et al., Lublin 1993, kol. 1441–1443 (bibliografia); J. Quasten, *Patrologia*, t. 1, *fino al Concilio di Nicea*, Genova 1995, s. 64–75; F.R. Prostmeier, *Ignatius von Antiochien*, w: *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, red. S. Döpp, W. Geerlings, Freiburg im Breisgau–Basel–Wien 1998, s. 306–308; P. Nautin, *Ignazio di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 2, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2007, kol. 2514–2516 (bibliografia).

² Teofor – niosący Boga. Wszystkie listy św. Ignacego zaczynają się od słów: „Ignacy, zwany też Teoforem (Ἰγνάτιος, ὁ καὶ Θεοφόρος)”.

³ Data dzienna męczeństwa św. Polikarpa jest znana – 23 lutego – jednak rok tego wydarzenia jest dyskutowany. Na temat Polikarpa ze Smyrny, vide: G. Bosio, *Policarp* (vescovo di Smirne), w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 10, red. F. Caraffa, Roma 1968, kol. 985–988 (bibliografia); P. Nautin, *Policarp* (vescovo di Smirne), w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 3, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2008, kol. 4211–4213 (bibliografia).

⁴ *Clavis Patrum Graecorum*, t. 2, *Ab Athanasio ad Chrysostomum*, red. M. Geerard, Turnhout 1974, nr 4351 (*Bibliotheca hagiographica graeca*, red. Socii Bollandiani, Bruxelles 1957, nr 816); *Patrologiae Graecae*, t. 50, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862 [dalej: PG], kol. 587–596; św. Jan Chryzostom, *O małżeństwie, wychowaniu dzieci i ascezie*, tłum. K. Bielawski, Kraków 2002 (*Biblioteka Ojców Kościoła* [dalej: BOK] 19), s. 179–192.

naszych czasów zachowało się także kilka greckich⁵ i łacińskich⁶ starożytnych i bizantyńskich *Męczeństw* św. Ignacego⁷, jednak i one mają dość ograniczoną wartość historyczną.

Według przekazów historycznych św. Ignacy był drugim (po Ewodiuszu⁸) następcą św. Piotra⁹ na stolicy biskupiej w Antiochii¹⁰. Euzebiusz z Cezarei wskazuje, że św. Ignacy objął biskupstwo antiocheńskie w pierwszym roku panowania cesarza Wespazjana (9–79, cesarz od 69 r.), czyli w roku 69/70¹¹. Niestety wskazany przez Euzebiusza rok jest niepewny. Jednak najprawdopodobniej wydarzenie to miało miejsce w drugiej połowie I w. Jan Chryzostom w panegiryku ku czci św.

⁵ *Bibliotheca hagiographica graeca*, nr 813–816g [bez 816].

⁶ *Bibliotheca hagiographica latina*, red. Socii Bollandiani, Bruxelles 1898, nr 4255–4263.

⁷ Najważniejsze z nich zostały wydane w: *Patres apostolici*, t. 2, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, Tubingae 1913, s. 324–396: 1) *Martyrium S. Ignatii Episcopi Antiochiae Syriae* (*Bibliotheca hagiographica graeca*, nr 813; *Martyrium Antiochenum*, s. 324–338); 2) *Martyrium S. Ignatii Episcopi Antiochiae* (*Bibliotheca hagiographica graeca*, nr 814; *Martyrium Romanum*, s. 340–362); 3) *Passio Sancti Ignatii Martyris* (*Bibliotheca hagiographica latina*, nr 4256–4260; *Martyrium Latinum*, s. 363–382); 4) *S. Ignatii Martyrium per Symeonem Metaphrastem conscriptum* (*Bibliotheca hagiographica graeca*, nr 815; s. 383–396).

⁸ Cf. Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, red. i tłum. A. Caba: Kraków 2013 (*Źródła Myśli Teologicznej* 70 [dalej: ŻMT]), s. 176–177: „W Antiochii pierwszym biskupem był Ewodiusz, a drugim sławny wówczas Ignacy”. Na temat Ewodiusza z Antiochii, vide: G. Mongelli, *Evodio* (vescovo di Antiochia), w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 5, red. F. Caraffa, Roma 1964, kol. 395 (bibliografia); E. Prinzivalli, *Evodio di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 1, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2006, kol. 1890.

⁹ Według tradycji św. Piotr był pierwszym biskupem Antiochii.

¹⁰ Cf. Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica* III 36, 2, ŻMT 70, s. 204–205: „Znany był wówczas [...] Ignacy, sławny jeszcze dziś, który jako drugi następca Piotra zasiadł na stolicy biskupiej w Antiochii”. Wprawdzie Jan Chryzostom twierdzi, że „[Ignacy] zastąpił owego [tj. Piotra] w godności biskupiej” (Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 4, w: PG 50, kol. 591; BOK 19, s. 186), jednak nie był on bezpośrednim następcą św. Piotra na stolicy biskupiej Antiochii, chociaż – oczywiście – otrzymał sukcesję po św. Piotrze. Natomiast Sokrates Scholastyk mówi, że Ignacy to „trzeci z kolei po apostołe Piotrze biskup (τρίτος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπίσκοπος)” (Socrates, *Historia ecclesiastica* VI 8, 11, wyd. G.C. Hansen, Berlin 1995 (*Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte* [dalej: GCS] Neue Folge 1), s. 326; Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S.J. Kazikowski, Warszawa 1986, s. 466). Historykowi zapewne chodziło o to, że Ignacy był trzecim biskupem Antiochii, a nie trzecim biskupem po Piotrze.

¹¹ Cf. Eusebius Caesariensis, *Chronicon* [versio latina partis alterae aucta Hieronymi] 211 olymp. 14, wyd. R. Helm, Berlin 1956 (GCS 47/1 [Eusebius Werke 7]), s. 186: „Antiochiae secundus episcopus ordinatur Ignatius”.

Ignacego sugeruje, że był on uczniem apostołów¹². Sugestia ta wydaje się dość prawdopodobna, gdyż w pewnej legendzie dotyczącej św. Ignacego jest mowa o tym, że kiedy był dzieckiem, Chrystus postawił go przed swoimi uczniami, zachęcając ich, aby się stali jak dzieci (cf. Mt 18, 2–4)¹³. Wbrew przekazowi tej legendy niektórzy uczeni twierdzą, że św. Ignacy został chrześcijaninem już w wieku dojrzałym¹⁴, o czym miałyby świadczyć jego słowa z *Listu do Kościoła w Efezie*, że jest „najmniejszy z tamtejszych wiernych [tj. wiernych Kościoła w Syrii]”¹⁵ oraz z *Listu do Kościoła w Smyrnie*, że jest „ostatnim” spośród chrześcijan w Antiochii Syryjskiej¹⁶. We wspomnianym panegiryku Chryzostom sugeruje też, że św. Ignacy został ustanowiony biskupem Antiochii przez samych apostołów, gdyż „przez nich został uznany za godnego tak wielkiego wyróżnienia [tj. biskupstwa]”¹⁷, a nieco dalej dodaje, że „jego głowy dotykały ręce błogosławionych apostołów”¹⁸. W czasach cesarza Trajana (53–117, cesarz od 98 r.) został aresztowany podczas jakiegoś bliżej nieznanego lokalnego prześladowania i pod eskortą dziesięciu żołnierzy¹⁹ wysłany wraz z innymi więźniami do Rzymu, gdzie miał ponieść śmierć męczeńską

¹² Cf. Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 1, w: PG 50, kol. 588; BOK 19, s. 181: „Z zapalem przebywał z Apostołami i czerpał z tej duchowej rzeki. Z kim więc porównywać tego, który wychował się z takimi ludźmi, wszędzie z nimi żył i uczestniczył we wszystkim, co mówili lub czego nie mówili?”. Vide: też Socrates, *op. cit.* VI 8, 11, s. 326; Sokrates Scholastyk, *op. cit.*, s. 466; W. Mayer, B. Neil, *On the Holy Martyr Ignatius (Introduction)*, w: St. John Chrysostom, *The Cult of the Saints. Select Homilies and Letters*, red. W. Mayer, B. Neil, Crestwood 2006, s. 101.

¹³ Cf. W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2002, s. 643. Chryzostom najprawdopodobniej nie znał tej legendy, gdyż w komentarzu do tego tekstu nie wspomina o tym. Cf. Iohannes Chrysostomus, *In Matthaëum hom.* 58, 2–3, w: PG, t. 58, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862, kol. 568–569, Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, t. 2, tłum. A. Baron, Kraków 2001 (ŻMT 23), s. 202–203.

¹⁴ Cf. np. J. Tixeront, *A Handbook of Patrology*, St Louis–London 1923, s. 13; G. Bosio, *Ignazio (vescovo di Antiochia)*, kol. 653.

¹⁵ Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Ephesios* 21, 2, wyd. P.T. Camelot, Paris 1958 (*Sources Chrétiennes* [dalej: Sch] 10), s. 92; BOK 10, s. 119.

¹⁶ Cf. Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Smyrneos* 11, 1, wyd. P.T. Camelot, Sch 10, s. 164; BOK 10, s. 139.

¹⁷ Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 1, kol. 588; BOK 19, s. 181; cf. *ibidem* 2, w: PG 50, kol. 589; BOK 19, s. 183.

¹⁸ *Ibidem* 2, kol. 588; BOK 19, s. 181.

¹⁹ Cf. Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Romanos* 5, 1, wyd. P.T. Camelot, Sch 10, s. 130–132; BOK 10, s. 129: „Od Syrii aż do Rzymu potykam się z dzikimi bestiami, na ziemi i na morzu, w dzień i w nocy, przykuty do dziesięciu lampartów, to znaczy do oddziału żołnierzy, którzy są jeszcze gorsi, gdy robi się im dobrze”.

rzezuony na pożarcie przez dzikie zwierzęta²⁰. W czasie podróży do Rzymu św. Ignacy miał dwa dłuższe postoje – pierwszy w Smyrnie (skąd napisał cztery listy: do Kościoła w Efezie, do Kościoła w Tralleis, do Kościoła w Magnezji i do Kościoła w Rzymie), a drugi w Troadzie (skąd napisał trzy listy: do Kościoła w Filadelfii, do Kościoła w Smyrnie i do Polikarpa, biskupa Smyrny)²¹. Z Troady został przetransportowany do Neapolu w Macedonii, a stamtąd do Filipi, aż w końcu dotarł do portu w Dyrrachium lub Apolonii. Później przetransportowano go do Brindisium, a następnie do Rzymu.

W biografiach św. Ignacego mówi się o jego przybyciu do Rzymu i o męczeńskiej śmierci przez pożarcie przez dzikie zwierzęta w Wiecznym Mieście. Chociaż informacje te są pośrednio potwierdzone przez Polikarpa ze Smyrny²², Ireneusza z Lyonu²³, Orygenes²⁴ i bezpośrednio przez Euzebiusza z Cezarei, który w *Kronice* pod datą 107/108 informuje, że biskup Antiochii Ignacy został zaprowadzony do Rzymu i rzucony dzikim zwierzętom²⁵, a anonimowy autor *Martyrium Antiochenum* dodaje, że miało to miejsce „w amfiteatrze (τὸ ἀμφιθέατρον)”²⁶. Jednak informacje

²⁰ Cf. Eusebius Caesariensis, *Chronicon* [versio latina partis alterae aucta Hieronymi] 221 olymp. 10–11, GCS 47/1, s. 194.

²¹ Treść listów oraz historia ich przekazu nie jest przedmiotem naszych analiz.

²² Polikarp ze Smyrny zakłada, że św. Ignacy zmarł śmiercią męczeńską; cf. Polycarpus Smyrnensis, *Epistula ad Philippenses* 9, 1, wyd. P.T. Camelot, SCh 10, s. 214; BOK 10, s. 159. Jednak nie ma pewności czy tak rzeczywiście było; cf. *ibidem* 13, 2, SCh 10, s. 222; BOK 10, s. 161.

²³ Cf. Irenaeus Lugdunensis, *Adversus haereses* 5, 28, 4, wyd. A. Rousseau, L. Doutreleau, C. Mercier, Paris 1969 (SCh 153), s. 360–362; Św. Ireneusz z Lyonu, *Adversus haereses*, tłum. J. Brylowski, Pelplin 2018, s. 493.

²⁴ Cf. Origenes, *Homiliae in Lucam* 6, 4, wyd. H. Crouzel, F. Fournier, P. Périchon, Paris 1962 (SCh 87), s. 144; Orygenes, *Homilie o Ewangeliu św. Łukasza*, tłum. S. Kalinkowski, Warszawa 1986 (*Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy* [dalej: PSP] 36), s. 45.

²⁵ Cf. Eusebius Caesariensis, *Chronicon* [versio latina partis alterae aucta Hieronymi] 221 olymp. 10–11, GCS 47/1, s. 194: „Ignatius quoque Antiochenae ecclesiae episcopus Romam perductus bestiis traditur”.

²⁶ Cf. *Martyrium S. Ignatii Episcopi Antiochiae Syriae (Martyrium Antiochenum)* 6, 3, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres*, t. 2, s. 336. Chociaż Jan Chryzostom mówi, że św. Ignacy „poniósł męczeństwo w środku teatru (ἐν μέσῳ τῷ θεάτρῳ)” (Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 5, w: PG 50, kol. 594; BOK 19, s. 190), to jednak jego wypowiedź nie jest sprzeczna z informacją zawartą w *Martyrium*, gdyż grecki rzeczownik θεάτρον może też wskazywać na „rzymski amfiteatr” (cf. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 2, Warszawa 1960, s. 444–445, s.v. θεάτρον). Hippolyte Delehaye, *L'amphithéâtre Flavien et ses environs dans les textes hagiographiques*, „Analecta Bollandiana” 1897, 16, s. 251, przypuszcza, że św. Ignacy mógł ponieść śmierć męczeńską w amfiteatrze Flawiuszów.

te są niepewne, a sam Euzebiusz w *Historii kościelnej* pisze, że informacje na temat życia św. Ignacego czerpie z tradycji ustnej²⁷. Autor *Martyrium Antiochenum* podaje też datę dzienną tego wydarzenia: 20 grudnia 107 r.²⁸ Warto zauważyć, że Kościoły Wschodnie nadal w tym dniu obchodzą *dies natalis* św. Ignacego; natomiast w Kościele Zachodnim wspomnienie liturgiczne św. Ignacego obchodziło się 1 lutego, którą to datę wskazuje *Martyrium Latinum*²⁹, zaś obecnie (zgodnie z *Martyrologium Syriacum*) obchodzi się 17 października

Do niedawna w literaturze na ogół podawano, że św. Ignacy poniósł śmierć męczeńską ok. roku 110 (jak już wspomniano, Euzebiusz z Cezarei wskazuje rok 107/108), jednak obecnie datę tę przesuwają się na rok 116/117 lub mówi się ogólnie, że zmarł w drugiej dekadzie II w.³⁰

Symeon Metafrastes (ok. 900–982/987) – jeden z najwybitniejszych bizantyńskich hagiografów – informuje, że doczesne szczątki (dokładnie kości) św. Ignacego zostały zebrane z areny przez rzymskich chrześcijan i umieszczone w jakimś miejscu poza Rzymem, a następnie przetransportowane do Antiochii³¹.

TRANSLACJA RELIKWII DO ANTIOCHII

Z przekazów historycznych wynika, że domniemane relikwie św. Ignacego Antiocheńskiego zostały sprowadzone z Rzymu do Antiochii. Ewagriusz Scholastyk (ok. 532/536 – ok. 594) wypowiadając się na ten temat, przyznaje co prawda, że św. Ignacy został w Rzymie pożarty przez dzikie zwierzęta, ale dodaje, że „niektóre pozostałe większe kości

²⁷ Cf. Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica* III 36, 3, *ŻMT* 70, s. 204–205: „został on [tj. Ignacy], jak mówią, wysłany do Rzymu, aby stać się tam pastwą dzikich zwierząt, z powodu świadectwa, które dał Chrystusowi”.

²⁸ Cf. *Martyrium S. Ignatii Episcopi Antiochiaae Syriae (Martyrium Antiochenum)* 7, 1, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres*, t. 2, s. 336: „Ἐγένετο δὲ ταῦτα τῇ πρὸς δεκατριῶν καλανδῶν Ἰαννουαρίων, [τουτέστιν Δεκεμβρίῳ εἰκάδι], ὑπατευόντων παρὰ Ῥωμαίοις Σύρα καὶ Σενεκίωνος τὸ δεύτερον”.

²⁹ Cf. *Passio Sancti Ignatii Martyris (Martyrium Latinum)* 14, 4, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres*, t. 2, s. 382: „Passus est autem consulatu Attici et Marcelli Kalendis Februarii, quo die etiam memoria eius a fidelibus solemniter celebratur”.

³⁰ Cf. N. Widok, *Ku jedności kościelnej. Studia nad Ignacym Antiocheńskim w 1900. rocznicę śmierci*, Opole 2021 (*Opolska Biblioteka Teologiczna* 178), s. 8–9, gdzie autor przedstawia różne poglądy na ten temat. Vide też: W. Mayer, B. Neil, *op. cit.*, s. 101, gdzie jest mowa o tym, że Ignacy sprawował urząd biskupi w „pierwszych dekadach II wieku”.

³¹ Cf. *S. Ignatii Martyrium per Symeonem Metaphrastem conscriptum* 25, 1–2, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres*, t. 2, s. 394–395.

przewieziono do Antiochii³². W kalendarzu greckim translacja ta została wpisana pod datą 29 stycznia³³. Nie wiadomo jednak, kiedy jej dokonano³⁴ i w jaki sposób relikwie dotarły do tej metropolii Wschodu³⁵. Wprawdzie Jan Chryzostom w mowie pochwalnej wygłoszonej ku czci św. Ignacego opisuje, jak jego relikwie wędrowały z Rzymu do Antiochii, entuzjastycznie witane przez wiernych z każdego miasta, przez które były przewożone, jednak opis ten jest całkowicie wyidealizowany i nie ulega wątpliwości, że nie ma on podstaw historycznych³⁶:

Jak [...] byli przejęci mieszkańcy tych miast, gdy patrzyli na odzyskane relikwie, jaki owoc rozkoszy zbierali, jak wielką radością się cieszyli, jak szczęśliwymi zewsząd okrzykami czcili uwieńczonego? Jaką okazowali radość z tego, że otrzymali ten rozkoszny owoc? Jak bowiem widzowie powstając z siedzeń z oklaskami podnoszą natychmiast w górę znakomitego szermierza, który pokonał wszystkich wrogów, i nie pozwalają mu dotknąć ziemi, ale podniósłszy odnoszą do domu wśród niezliczonych pochwał, tak zaiste i temu świętemu, gdy odnoszono go z Rzymu, wszystkie kolejne miasta towarzyszyły aż do Antiochii, niosąc na ramionach, wysławiając uwieńczonego Męczennika, chwając zwycięzcę, wyśmiewając diabła³⁷.

Hieronim (ok. 347–419/420) opisując postać św. Ignacego Antiocheńskiego w napisanym ok. 393 r. dziele *De viris illustribus*, informuje, że „jego [tj. św. Ignacego Antiocheńskiego] relikwie spoczywają na cmentarzu w Antiochii poza Bramą Dafnicką (*reliquiae corporis eius Antiochiae*

³² Evagrius Scholasticus, *Historia ecclesiastica* 1, 16, wyd. J. Bidez, L. Parmentier, t. 1, *Livres: I–III*, Paris 2011 (Sch 542), s. 176; Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1990, s. 29. Cf. S. Ignatii Martyrium per Symeonem Metaphrastem conscriptum 25, 1–2, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres*, t. 2, s. 394–395.

³³ Cf. F. Halkin, *Un nouveau ménologe grec dans un manuscrit de Glasgow*, „*Analecta Bollandiana*” 1957, 75, s. 68; W. Lackner, *Zu einem bislang unbekannten Bericht über die Translation der Ignatios-Reliquien nach Antiochien*, „*Vigiliae Christianae*” 1968, 22, 4, s. 287.

³⁴ W *Translatio* św. Ignacego (*Bibliotheca hagiographica graeca*, nr 816g) mowa jest o tym, że translacja jego relikwii do Antiochii nastąpiła „jakiś czas (μετὰ οὖν χρόνου τινός)” po jego śmierci i pochówku w Rzymie. Cf. W. Lackner, *op. cit.*, s. 293.

³⁵ Cf. H. Delehaye, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1933 (*Subsidia Hagiographica* 20), s. 69.

³⁶ Cf. P. Rentinck, *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*, Roma 1970 (*Analecta Gregoriana* 178), s. 129. P. Franchi de’ Cavalieri, *Il κοιμητήριον di Antiochia*, w: idem, *Note agiografiche*, Roma 1928, Studi e Testi 49, Fascicolo nr 7, s. 147, nota nr 1, postrzega opowieść Chryzostoma jako „del tutto ideale”.

³⁷ Cf. Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 5, kol. 594; BOK 19, s. 191.

iacent extra portam Daphniticam in cimiterio)”³⁸. Chociaż z całą pewnością Hieronim widział miejsce, w którym zostały zdeponowane relikwie św. Ignacego (Hieronim przecież kilka razy przybywał do Antiochii i tam, w roku 377/378, przyjął święcenia kapłańskie z rąk Paulina), to jednak nie wskazał go dokładnie. Informacja podana przez Hieronima ma charakter ogólny i nie pozwala na wskazanie konkretnego miejsca złożenia relikwii. Nie wiadomo, czy pojawiający się w tekście rzeczownik *cimiterium* użyty przez Hieronima jest nazwą własną czy pospolitą (co ma istotne znaczenie dla wskazania miejsca kultu relikwii św. Ignacego). Zatem należy przyjąć, że na tym cmentarzu pierwotnie czczono św. Ignacego.

KOIMETERION – PIERWSZE MIEJSCE KULTU ŚW. IGNACEGO

Cmentarz (κοιμητήριον)³⁹, o którym mówił Hieronim w wyżej przytoczonym tekście, a na którym złożono relikwie św. Ignacego, był najstarszym⁴⁰, największym i najbardziej znanym antiocheńskim cmentarzem. Był też głównym miejscem pochówku dla chrześcijan⁴¹. Umiejscowiony poza miastem⁴², za Bramą Dafnejską (*extra portam Daphniticam*)⁴³ położoną

³⁸ Hieronymus, *De viris inlustribus* 16, wyd. A. Ceresa-Castaldo, Firenze 1988 (Biblioteca Patristica 12), s. 108; Św. Hieronim, *O znakomitych mężach*, tłum. W. Szołdrski, Warszawa 1970 (PSP 6), s. 46.

³⁹ Wyjaśnienie terminologii: É. Rebillard, *Κοιμητήριον et coemeterium: tombe, tombe sainte, nécropole*, „Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité” 1993, 105, 2 s. 975–1001. Cf. É. Rebillard, *Religion et sépulture: l'Église, les vivants et les morts dans l'Antiquité tardive*, Paris 2003, s. 12–17.

⁴⁰ Cf. Philostorgius, *Historia ecclesiastica* VII 8 (§55), wyd. J. Bidez, Berlin 1972 (GCS 21), s. 92: „ἔστι δὲ πρὸ τῆς πόλεως οἶκος σώματα παλαιῶν ἀνδρῶν καὶ ἐνίων γε ἐπ' εὐσεβείᾳ μαρτυρουμένων πολλὰ δεδεγμένος”.

⁴¹ Cf. P. Franchi de' Cavalieri, *op. cit.*, s. 150.

⁴² Cf. Iohannes Chrysostomus, *De coemeterio et de cruce* 1, w: PG 49, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862, kol. 393; Św. Jan Złotousty, *Dwadzieścia homilij i mów*, tłum. T. Sinko, Kraków 1947, s. 154; Iohannes Chrysostomus, *De sancta Droside martyre* 1, w: PG 50, kol. 684; Philostorgius, *op. cit.* VII 8 (§55), GCS 21, s. 92; Evagrius Scholasticus, *op. cit.*, 1, 16, s. 176; Ewagriusz Scholastyk, *op. cit.*, s. 29.

⁴³ Cmentarz ten opisuje P. Franchi de' Cavalieri, *op. cit.*, s. 146–148. Cf. Hieronymus, *De viris inlustribus* 16, Biblioteca Patristica 12, s. 108, PSP 6, s. 46; Evagrius Scholasticus, *op. cit.* 1, 16, s. 176; Ewagriusz Scholastyk, *op. cit.*, s. 29. Vide: R. Devreesse, *Le patriarchat d'Antioche depuis la paix de l'Église jusqu'à la conquête arabe*, Paris 1945, Collection d'études palestiniennes et orientales, s. 109. Wendy Mayer i Pauline Allen, *The Churches of Syrian Antioch (300–638 CE)*, Leuven 2012 (*Late Antique History and Religion*), s. 85–89, przedstawiają antiocheński Koimeterion i jego funkcje. Jednak ich analizy spotkały się ze zdecydowaną

na południowo-zachodnim krańcu głównej ulicy (ulica kolumnadowa) przecinającej Antiochię. Znajdował się przy drodze prowadzącej do Dafne⁴⁴ (obecnie Beit el-Ma⁴⁵ oddalone o niecałe 8 km od Antiochii w kierunku południowo-zachodnim⁴⁶). Wykopalka prowadzone w latach trzydziestych XX w. potwierdziły obecność pochówków na południowo-zachodnim krańcu miasta, ok. 500–700 metrów na prawo od Bramy Dafnejskiej⁴⁷. Potwierdziły też, że różne sanktuaria, martyryony i cmentarze zlokalizowane wokół Antiochii były usytuowane w niewielkiej odległości od murów miejskich, najczęściej przy drogach prowadzących do bram miasta⁴⁸, ze względu na konieczność łatwego dostępu do nich.

Cmentarz ten związany był z kultem kilku świętych⁴⁹. Wendy Mayer i Pauline Allen są zdania, że nie wiadomo, czy doczesne szczątki każdego z nich znajdowały się w oddzielnych kaplicach (lub martyryonach)⁵⁰. Dla naszych rozważań istotne jest, iż według przekazów źródłowych

krytyką Catherine Saliou, *À propos de quelques églises d'Antioche sur l'Oronte*, „Topoi” 2014, 19, 2, s. 638–645 (punkt 2: *Le Κοιμητήριον: vocabulaire et histoire des espaces religieux*).

⁴⁴ Cf. Iohannes Chrysostomus, *De sancto Babyla contra Iulianum et gentiles* 67, wyd. M.A. Schatkin, C. Blanc, B. Grillet, Paris 1990 (Sch 362), s. 179; G. Downey, *A History of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1961, s. 62.

⁴⁵ Cf. E. Soler, *Le sacré et le salut à Antioche au IVe siècle apr. J.-C. Pratiques festives et comportements religieux dans le processus de christianisation de la cité*, Beyrouth 2006 (*Bibliothèque Archéologique et Historique* 176), s. 7–9.

⁴⁶ Cf. G. Downey, *op. cit.*, s. 62.

⁴⁷ Cf. W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 86.

⁴⁸ Cf. Delehay, *Les origines*, s. 27: „Les tombeaux sont donc construits en dehors de l'enceinte, mais à une faible distance, pour n'en pas rendre l'accès impossible. Ils sont le plus souvent échelonnés le long des routes conduisant aux portes de la cité”; P. Franchi de' Cavalieri, *op. cit.*, s. 148.

⁴⁹ Cf. P. Franchi de' Cavalieri, *op. cit.*, s. 149, gdzie autor (oprócz św. Ignacego i św. Babylasa) wymienia też Druzyne, Juwentyna i Maksyma, Juliana, Todozjusza (ascetę) i Macedoniusza; P. Szczur, *Miejsca kultu męczenników i ich rola w propagowaniu wiary nicejskiej w Antiochii w czasach Jana Chryzostoma*, w: *Fructus Spiritus est Caritas, Księga jubileuszowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, czterdziestopięciolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin 2011, s. 384–389. Cf. Iohannes Chrysostomus, *De sancta Droside martyre* 1, w: PG 50, kol. 683; *ibidem* 2, w: PG 50, kol. 685; Philostorgius, *op. cit.* VII, 8 (§55), GCS 21, s. 92; Iohannes Moschus, *Pratum spirituale* 88, w: PG, t. 87, cz. 3, Parisiorum 1865, kol. 2945). Vide: P. Franchi de' Cavalieri, *op. cit.*, s. 146, 151–152; W. Eltester, *Die Kirchen Antiochias im IV. Jahrhundert*, „Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche” 1937, 36, s. 278; A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, Paris 1946, s. 61.

⁵⁰ Cf. W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 86.

na cmentarzu tym znajdowała się budowla (οἶκος⁵¹) określana (podobnie jak sam cmentarz) terminem – Κοιμητήριον⁵² (Jan Chryzostom obiekt ten określa jako martyrium⁵³), w którym znajdowały się relikwie wielu męczenników⁵⁴ i w którym celebrowano nabożeństwa ku ich czci⁵⁵. Éric Rebillard jest zdania, że terminem Κοιμητήριον określano najważniejszy martyrium w Antiochii⁵⁶. Właśnie w tym Koimeterionie znajdowały się także relikwie św. Ignacego.

Potwierdzeniem kultu relikwii św. Ignacego Antiocheńskiego w tym miejscu jest wspomniana już homilia panegiryczna wygłoszona przez Jana Chryzostoma na cześć świętego męczennika (*In sanctum Ignatium martyrem*) 17 października 386 r.⁵⁷ Chryzostom wskazuje, że głosi kazanie w miejscu złożenia relikwii św. Ignacego. Podkreśla, że św. Ignacy jako biskup musiał opuścić Antiochię, lecz powrócił do niej na zawsze

⁵¹ Cf. Philostorgius, *op. cit.* VII, 8 (§55), GCS 21, s. 92.

⁵² Cf. É. Rebillard, *Κοιμητήριον*, s. 983, gdzie autor zwraca uwagę, że w kontekście Antiochii grecki rzeczownik κοιμητήριον wskazuje nie tyle na cmentarz, ile na budowlę znajdującą się na cmentarzu, w której złożone były relikwie wielu świętych. Catherine Saliou, *op. cit.*, s. 640, 642, jest przekonana, że Κοιμητήριον to nazwa własna owej budowli – martyriou.

⁵³ Cf. Iohannes Chrysostomus, *De coemeterio et de cruce* 1, w: PG 49, 393, tłum. Sinko, s. 154: „Dlatego tedy gromadzimy się poza miastem. Ale dlaczego w tej kaplicy męczenników (ἐν τῷ μαρτυρίῳ), a nie w innej?”; idem, *De sancta Droside martyre* 1, w: PG 50, kol. 683. Wendy Mayer i Pauline Allen, *op. cit.*, s. 87, są zdania, że dowody na istnienie wspólnego martyriou w tym miejscu są niejasne, co ewidentnie nie jest zgodne z przekazami źródłowymi.

⁵⁴ Koncepcję koimeterionu jako otwartej przestrzeni, na której znajdowały się groby, pośród których usytuowany był martyrium, sformułował już w 1928 r. Pio Franchi de' Cavalieri, *op. cit.*, s. 146–153, a po nim, w roku 1949, André Grabar, *op. cit.*, s. 60–61. Obaj uczeni słowo κοιμητήριον pojmują jako cmentarz, a nie jako budowlę.

⁵⁵ Cf. W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 86, 88.

⁵⁶ Cf. É. Rebillard, *Κοιμητήριον*, s. 984.

⁵⁷ Cf. W. Mayer, *The Homilies of St John Chrysostom: Provenance. Reshaping the Foundations*, Rome 2005 (*Orientalia Christiana Analecta* 273), s. 262. Początkowo, ze względu na przypadające w kalendarzach Kościoła wschodniego 20 grudnia wspomnienie św. Ignacego, homilię tę datowano na 20 XII 386 r. (L.S. Lenain de Tillemont, B. de Montfaucon), jednak później zaczęto wskazywać na dzień 17 X 386 (G. Rauschen, H. Lietzmann, C. Baur). Pod datą 17 X umieszczone jest imię św. Ignacego w *Martyrologium Syriacum*. Dodatkowym argumentem przemawiającym za wygłoszeniem homilii 17 X jest informacja podana przez Chryzostoma, że „niedawno, z wielką radością urządziła nam ucztę młodzieńka dziewczyna i dziewczica – błogosławiona męczennica Pelagia” (Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 1, w: PG 50, kol. 587; BOK 19, s. 179); wspomnienie św. Pelagii obchodzone było w Antiochii (według *Martyrologium Syriacum*) 8 X, czyli nieco wcześniej niż wspomnienie św. Ignacego. Vide: J. Charkiewicz, *Święci w Martyrologionie Syryjskim*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2013, 4, s. 27–36.

jako męczennik⁵⁸, dzięki czemu miasto może się szczycić posiadaniem jego relikwii. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że w Koimeterionie nabożeństwa ku czci św. Ignacego odbywały się tylko raz do roku – z racji dorocznego wspomnienia tego świętego męczennika.

Jednak oficjalne nabożeństwa liturgiczne celebrowane na cmentarzu nie wyczerpywały form kultu św. Ignacego w tym miejscu. W panegyryku Chryzostom przekazuje jeszcze dość istotną informację dotyczącą kultu prywatnego. Mówi, że relikwie św. Ignacego były otaczane przez wiernych Antiochii tak wielką czcią, iż nawiedzali je nie tylko z racji wspomnienia liturgicznego, lecz nawet codziennie⁵⁹. Kaznodzieja potwierdzając ten kult, mówi: „Nie tylko dzisiaj [tj. w dniu wspomnienia], ale codziennie schodzimy się do niego [tj. Ignacego], czerpiąc duchowe owoce”⁶⁰. Zapewnia też, że „błogosławiony Ignacy, wszystkich, którzy do niego przychodzą, odsyła do domu napełnionych błogosławieństwami, ufnością, dobrą gorliwością i wielką siłą. [...] Ktokolwiek bowiem przystępuje do niego z wiarą, otrzymuje wielkie dobrodziejstwa”⁶¹. Chryzostom wspomina też o specyficznej formie kultu św. Ignacego, jaką było dotykanie jego trumny. W końcowej partii homilii kaznodzieja zachęca też wszystkich członków swego audytorium, aby jak najczęściej przybywali z wiarą do relikwii św. Ignacego, gdyż miejsce jego spoczynku obficie napełnione jest duchową łaską. Ci, którzy doświadczyli nędzy grzechu lub zostali dotknięci jakąkolwiek niedolą (np. chorobą duchową lub cielesną), niech przychodzą prosić o uwolnienie od zła, a ci, którzy są zdrowi

⁵⁸ Cf. Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 5, w: PG 50, kol. 594; BOK 19, s. 190–191: „To także było sprawą łaskawości Boga, że zatroszczył się o to, by on [tj. św. Ignacy] znowu do nas powrócił i obdarował miasto męczennikiem. Rzym bowiem zebrał krople jego krwi, wy zaś przyjęliście jego relikwie. Wy radowaliście się jego rządami biskupimi, oni zaś, Rzymianie, cieszyli się jego męczeństwem. Oni oglądali go walczącego i zwyciężającego, i ukoronowanego, wy zaś posiadacie go na wieczność. Bóg bowiem odebrał go wam na krótki czas, lecz z tym większą chwałą wam go zwrócił. I jak ludzie zmieniając pieniądze oddają z procentem to, co otrzymali, tak Bóg zabierając na chwilę ten drogocenny skarb, by ukazać go Rzymowi, zwrócił go wam z tym większą chwałą. Oddaliście bowiem biskupa, a odzyskaliście męczennika. Oddaliście go wśród błagalnych modłów a otrzymaliście z wieńcami; a nie tylko wy sami, ale także i liczne sąsiednie miasta, jakie znalazły się na [jego] drodze”.

⁵⁹ Być może taka postawa chrześcijan była podstawą tezy Ramsaya MacMullena, *The Second Church: Popular Christianity A.D. 200–400*, Atlanta 2009 (*Society of Biblical Literature Writings From the Greco-Roman World Supplement Series* 1), że do początku V w. wierni świeccy chętniej uczęszczali do sanktuariów męczenników niż do kościołów miejskich na sprawowane w nich oficjalne liturgie.

⁶⁰ Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem* 5, w: PG 50, kol. 595; BOK 19, s. 192.

⁶¹ *Ibidem*.

i którym dobrze się powodzi, niech przychodzą umacniać w sobie to co dobre⁶². Relikwie św. Ignacego były tu czczone aż do początku V w.

KOŚCIÓŁ ŚW. IGNACEGO – DRUGIE MIEJSCE KULTU ŚW. IGNACEGO

Cesarz Teodozjusz II (401–450, cesarz od 408 r.) polecił, aby relikwie św. Ignacego przenieść z Koimeterionu do miasta i umieścić je w dawnym Tycheum (Τυχαῖον, *templum Genii publici urbis Antiochiae*)⁶³, które też z jego polecenia zostało przekształcone w sanktuarium poświęcone św. Ignacemu⁶⁴.

⁶² *Ibidem* 5, kol. 595–596; BOK 19, s. 192.

⁶³ Chodzi o świątynię miejscowego geniusza – bóstwa opiekuńczego Antiochii, w której cesarz Julian Apostata złożył ofiarę (Iulianus Imperator, *Misopogon* 346 B; Julian Apostata, *Misopogon*, czyli *Nieprzyjaciół brody*, wstęp. i tłum. A. Pająkowska, Poznań 2009 (*Fontes Historiae Antiquae* 13), s. 23–24); świątynię tę wspomina też Libanios, *Oratio* 30, 51, wyd. A.F. Norman, w: Libanios, *Selected Orations*, t. 2, Cambridge MA 1977 (*Loeb Classical Library* 452), s. 146; Libanios, *Wybór mów*, tłum. L. Małunowiczówna, Wrocław 2006, s. 253) i Ammianus Marcellinus (*Rerum gestarum libri XXIII* 1, 6, wyd. J.C. Rolfe, w: Ammianus Marcellinus, *History*, t. 2, Cambridge–London 1950 (*Loeb Classical Library* 315), s. 312; Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, t. 1, księgi XIV–XXV, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 2001, s. 438). W świątyni tej znajdował się posąg Tyche wykonany z brązu; cf. Iohannes Malalas, *Chronographia* VIII 12, kol. 80–81, wyd. I. Thurn: *Ioannis Malalae Chronographia*, Berolini 2000 (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 35), s. 152. Autorstwo posągu przypisuje się znanemu rzeźbiarzowi Eutykidesowi z Sykionu (IV/III w. przed Chrystusem), uczniowi Lizypa (floruit ok. 370–320 przed Chrystusem), a za czas powstania rzeźby uważa się początek III w. przed Chrystusem. Brązowy oryginał zaginął, lecz jego wygląd znany jest z licznych miniaturowych brązowych figurek, marmurowych replik oraz różnych obiektów sztuki (np. szklanych flakonów), klejnotów i monet (wielu cesarzy w II i III w. biło monety na cześć Antiochii z wizerunkiem Tyche na rewersie; cesarz Julian Apostata powrócił do tego zwyczaju w IV w.). Szerzej vide: T. Dohrn, *Die Tyche von Antiochia*, Berlin 1960; M. Meyer, *Bronzestatuetten im Typus der Tyche von Antiocheia*, „Kölner Jahrbuch” 2000, 33, s. 185–195; E. Christof, *Das Glück der Stadt: die Tyche von Antiochia und andere Stadtttychen*, Frankfurt am Main–New York 2001 (*Europäische Hochschulschriften. Reihe 38, Archäologie* 74); M. Meyer, *Die Personifikation der Stadt Antiocheia. Ein neues Bild für eine neue Gottheit*, „Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts” 2006, dodatek 33; B. Garstad, *Bouttios and Late Antique Antioch: Reconstructing a Lost Historian*, Washington DC 2022 (*Dumbarton Oaks Studies* 48). Cf. B. Garstad, *The Tyche Sacrifices in John Malalas: Virgin Sacrifice and Fourth-Century Polemical History*, „Illinois Classical Studies” 2005, 30, s. 83–135.

⁶⁴ Cf. Nicephorus Callistus Xanthopulus, *Ecclesiastica historia* 14, 44, w: PG, t. 146, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1865, kol. 1212. Zgodnie z prawem świątynie były własnością cesarza. Dlatego tylko cesarz mógł podjąć decyzję o przekształceniu Tycheum w kościół. Vide: W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 81, gdzie autorki poświęcają temu kościołowi krótką wzmiankę.

Niestety nie wiadomo, gdzie ono się znajdowało⁶⁵. Nie wiadomo też, jak wyglądał antiocheński Tycheion, jednak niektórzy uczeni przypuszczają, że mógł być repliką aleksandryjskiego⁶⁶. Translacja związana z przeniesieniem relikwii św. Ignacego do dawnego Tycheum jest pierwszym potwierdzonym źródłowo przypadkiem zdeponowania relikwii w obrębie murów miejskich Antiochii i pierwszym udokumentowanym przypadkiem zmiany przeznaczenia sakralnego budynku pogańskiego w tym mieście⁶⁷. Ewagriusz Scholastyk wydarzenia te opisuje w następujący sposób:

W tym czasie również i relikwie świętego Ignacego Antiocheńskiego, którego grobem, tak jak chciał, stały się mu żołądki dzikich zwierząt w rzymskim amfiteatrze [...] po upływie wielu lat zostały uroczystie przeniesione [do miasta]: albowiem sam Bóg najświętszy natchnął taką myślą Teodozjusza, aby tego który nosił Boga, większymi wynagrodzić wyrazami hołdu i świątynię dawniej poświęconą demonom (miejscowa ludność nazywała ją Tycheum), jemu dedykować, jako zwycięskiemu zapaśnikowi i męczennikowi. I tak oto dawniejsza świątynia Losu stała się błogosławionym przybytkiem i kościelnym obszarem poświęconym Ignacemu, z chwilą kiedy święte jego szczątki w uroczystej procesji przewieziono wozem przez miasto i złożono w obrębie świątynnych pomieszczeń⁶⁸.

Anonimowy komentator tekstu *Historii* Ewagriusza Scholastyka opublikowanego w *Patrologia Graeca* datuje to wydarzenie na rok 438⁶⁹. Idąc za pewne za tą informacją, Wolfgang Lackner twierdzi, że najprawdopodobniej

⁶⁵ Cf. G. Downey, *op. cit.*, s. 455.

⁶⁶ Cf. J.S. McKenzie, A.T. Reyes, *The Alexandrian Tychaion, a Pantheon?*, „Journal of Roman Archaeology” 2013, 26, s. 36–52.

⁶⁷ Cf. W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 146. Dayna S. Kalleres, *City of Demons: Violence, Ritual, and Christian Power in Late Antiquity*, Oakland 2015 (*The Joan Palevsky Imprint in Classical Literature*), s. 32, twierdzi, że Tycheum już w 359 r. zmieniło swe przeznaczenie, gdyż zostało częściowo rozebrane i zamienione w salę szkolną; za nią tezę tę powtarzają Andrea U. De Giorgi i A. Asa Eger, *Antioch. A History*, Abingdon–New York 2021 (*Cities of the Ancient World*), s. 163, przesuwając to wydarzenie na lata 60. IV w. Jednak jest to nieprawdopodobne, gdyż Julian Apostata podczas pobytu w Antiochii właśnie w tej świątyni złożył ofiarę; cf. Iulianus Imperator, *Misopogon* 346 B, s. 23–24. Ponadto Libaniusz w *Mowie* 30, datowanej na 384 lub 388 r., mówi o tej świątyni: „powiedz mi, dlaczego nie tknięta jest świątynia Fortuny?” (Libanius, *Oratio* 30, 51, s. 146; Libanios, *op. cit.*, s. 253), co wskazywałoby, że ponad 20 lat później świątynia ta – być może już opuszczona – nadal w stanie nienaruszonym wpisana była w religijny i architektoniczny pejzaż Antiochii.

⁶⁸ Evagrius Scholasticus, *op. cit.* 1, 16, s. 176–178; Ewagriusz Scholastyk, *op. cit.*, s. 29–30.

⁶⁹ Cf. Evagrius Scholasticus, *op. cit.* 1, 16; Evagrii Scholastici, *Historia Ecclesiastica*, w: PG, t. 86, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1865, kol. 2465D.

translacja ta miała miejsce w dekadzie między 430 a 440 r.⁷⁰ W kalendarzu greckim translacja relikwii św. Ignacego została wpisana pod datą 20 grudnia⁷¹, który to dzień był (i jest nadal w Kościołach wschodnich) liturgicznym wspomnieniem jego męczeńskiej śmierci.

Źródła potwierdzające kult św. Ignacego w tym miejscu pochodzą dopiero z czasów episkopatu Sewera z Antiochii (456–518, biskup od 512 r.), który właśnie w tym kościele wygłosił trzy z zachowanych homilii⁷². Z dużym prawdopodobieństwem datowane są one na lata 513–516: homilia 37. datowana jest na rok 513/514⁷³, homilia 65. na rok 514/515⁷⁴, zaś homilia 84. na rok 516⁷⁵. Wprawdzie w homiliach tych Sewer nie mówi o św. Ignacym Antiocheńskim (z wyjątkiem homilii 65., której końcową partię poświęca temu biskupowi Antiochii), lecz o św. Bazylim Wielkim i św. Grzegorzu z Nazjanzu, jednak w konkluzji homilii 37. Sewer wyjaśnia, że powodem, który skłonił go do zgromadzenia wiernych w tym właśnie kościele, jest fakt, że św. Ignacy był wzorem, który obaj naśladowali, oraz zachęca, aby oddać cześć św. Ignacemu jako mistrzowi poprzez uczczenie jego uczniów, czyli św. Bazylego Wielkiego i św. Grzegorza z Nazjanzu⁷⁶. Natomiast w nagłówku homilii 84., również będącej panegirykem ku czci Bazylego i Grzegorza, zawarta jest informacja, że Sewer (choć dość krótko był biskupem Antiochii: 512–518) uczynił tradycją wychwalanie Bazylego i Grzegorza podczas zgromadzenia liturgicznego w martyrium św. Ignacego, co zaznaczone jest w słowach, że homilia, zgodnie ze zwyczajem, została wygłoszona w oratorium męczennika Ignacego⁷⁷.

⁷⁰ Cf. W. Lackner, *op. cit.*, s. 287.

⁷¹ Cf. *Ibidem*.

⁷² Cf. G. Downey, *op. cit.*, s. 455, nota 22.

⁷³ Cf. M. Brière, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies LVIII a LXIX)*, red. M. Brière, Turnhout 1982 (*Patrologia Orientalis* [dalej: PO] 8/2), s. 213, nota 1, gdzie wydawca tekstu informuje, że homilie 35–60 zostały wygłoszone w drugim roku episkopatu Sewera (XI 513–514). Natomiast F. Graffin, *Avertissement*, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies XXXII a XXXIX)*, red. M. Brière, F. Graffin, C. Lash, Turnhout 1972 (PO 36/3), s. 395, przeszuwa datację o jeden rok i informuje, że homilie 32–39 zostały wygłoszone po grecku w latach 514–515.

⁷⁴ Cf. M. Brière, w: PO 36/3, s. 254, nota 1, gdzie wydawca tekstu informuje, że homilie 61–69 zostały wygłoszone w trzecim roku episkopatu Sewera (XI 514–515).

⁷⁵ Cf. M. Brière, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies LXXXIV a XC)*, Turnhout 1988 (PO 23/1), s. 7, nota 1, gdzie wydawca informuje, że homilie 84–90 zostały wygłoszone w czwartym roku episkopatu Sewera, między 1 I 516 a środą Wielkiego Tygodnia tego samego roku.

⁷⁶ Cf. Severus Antiochenus, *Homilia 37*, w: PO 36/3, s. 485.

⁷⁷ Cf. Severus Antiochenus, *Homilia 84*, w: w: PO 23/1, s. 7.

W tym martyrium obchodzono jednak przede wszystkim wspomnienie św. Ignacego, co potwierdza tekst jednej ze wspomnianych już homilii i wygłoszonych przez Sewera właśnie w tym miejscu, w której – chociaż również wiele uwagi poświęca Bazylemu i Grzegorzowi – wyraźnie zaznacza, że dziś św. Ignacy urządził dla nas ucztę duchową w swoim własnym kościele⁷⁸.

Dość istotną informację na temat kultu św. Ignacego w Antiochii w tym właśnie kościele podaje żyjący w VI w. historyk Ewagriusz Scholastyk. Autor ten zaświadcza, że w jego czasach św. Ignacy był otaczany kultem w dedykowanym mu martyrium, a dzięki biskupowi Grzegorzowi I (biskup w latach 569/570–593/594)⁷⁹ kult ten coraz bardziej rozwijał się: „po dziś dzień odbywa się co roku publiczne święto radośnie obchodzone przez całą społeczność, odkąd miejscowy biskup Grzegorz jeszcze bardziej uwypuklił jego podniosły charakter”⁸⁰. Warto zauważyć, że wyrażając taką opinię, Ewagriusz nie opierał się na przekazie z drugiej ręki, lecz przebywając w tym czasie w Antiochii, był świadkiem tego, co działo się w mieście. Ponadto był dość mocno związany z biskupem Grzegorzem, gdyż był jego doradcą prawnym⁸¹.

Nie jest pewne, do kiedy relikwie św. Ignacego znajdowały się w Antiochii, gdzie były otaczane kultem. Wolfgang Lackner przypuszcza, że zabranie relikwii św. Ignacego z Antiochii i przewiezienie ich do Rzymu miało miejsce albo w czasie inwazji perskiej (540), albo w czasie najazdu Arabów (637), jednak zastrzega, że przekazy źródłowe na ten temat nie są zbyt wiarygodne⁸². Również Guido Bosio oraz Wendy Mayer wraz z Pauline Allen wskazują na wspomniane dwie możliwości czasu translacji⁸³. W tym kontekście warto zauważyć, że przekaz Ewagriusza Scholastyka, jak się wydaje, dość wiarygodny⁸⁴, potwierdza kult relikwii św. Ignacego jeszcze pod koniec VI w., a zatem z dużym prawdopodobieństwem

⁷⁸ Cf. Severus Antiochenus, *Homilia* 65, w: w: PO 8/2, s. 327–328.

⁷⁹ Cf. R. Devreesse, *op. cit.*, s. 119. Szerzej na temat Grzegorza Antiocheńskiego, vide: P. Goubert, *Patriarches d'Antioche et d'Alexandrie contemporains de saint Grégoire le Grand (Notes de prosopographie byzantine)*, „Revue des études byzantines” 1967, 25, s. 65–76, spec. 68–70; P. Allen, *Gregorio di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, kol. 2456–2458 (bibliografia).

⁸⁰ Cf. Ewagriusz Scholasticus, *op.cit.* 1, 16, s. 178; Ewagriusz Scholastyk, *op. cit.*, s. 30.

⁸¹ Cf. E. Wipszycka, *Wstęp*, w: Ewagriusz Scholastyk, *op. cit.*, s. LXXIX.

⁸² Cf. W. Lackner, *op. cit.*, s. 287.

⁸³ Cf. G. Bosio, *Ignazio* (vescovo di Antiochia), kol. 657; W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 81, nota 151.

⁸⁴ Cf. E. Wipszycka, *op. cit.*, s. LXXXV, gdzie autorka pisze o źródłach, którymi Ewagriusz posługiwał się przy pisaniu swego dzieła, zaś nawiązując do jego treści, zwłaszcza dotyczącej ostatnich lat opisanych w *Historii*, stwierdza, że „ostatni okres swej *Historii*

można przypuszczać, że jego relikwie w tym czasie nadal znajdowały się w Antiochii. Zatem przekaz źródłowy Ewagriusza wskazuje na to, że kult św. Ignacego trwał w Antiochii najprawdopodobniej aż do roku 637, gdy miasto zostało zajęte przez Arabów. Wówczas, w bliżej nieznanych okolicznościach, relikwie św. Ignacego przewieziono do Rzymu i zdeponowano w bazylice św. Klemensa (San Clemente), skąd w późniejszych czasach rozsyłano je do innych kościołów rzymskich, a także poza Rzym.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Z przedstawionych wyżej analiz wynika, że relikwie św. Ignacego były trzykrotnie przenoszone. Pierwsza translacja, z Rzymu do podmiejskiego Koimeterionu znajdującego się przy Bramie Dafnejkiej Antiochii, odbyła się w nieznanych okolicznościach i bliżej nieokreślonym czasie. Druga translacja, z podantiocheńskiego Koimeterionu do dawnego Tycheum, miała miejsce za panowania cesarza Teodozjusza II. Trzecia zaś, z Antiochii do Rzymu, najprawdopodobniej miała miejsce w czasie najazdu Arabów, w roku 637. Translacje te wiązały się też ze zmianami miejsc kultu św. Ignacego. Najpierw czczono go w podantiocheńskim Koimeterionie, a następnie w znajdującym się w mieście dawnym Tycheum, które zostało dedykowane św. Ignacemu. W roku 637, gdy relikwie św. Ignacego zostały przewiezione do Rzymu i zdeponowane w kościele św. Klemensa, jego kult zanikł w Antiochii znajdującej się pod panowaniem arabskim.

Szczególne znaczenie miała druga translacja relikwii z Koimeterionu do dawnego Tycheum. W świątyni, w której do tej pory znajdował się słynny posąg Antiocheńskiej Tyche, zostały zdeponowane doczesne szczątki jednego z pierwszych biskupów Antiochii – św. Ignacego. Cesarz Teodozjusz II podejmując decyzję o translacji, uważał, że klimat religijny w Antiochii na tyle się zmienił, iż wyeliminowanie z przestrzeni publicznej jednego z najważniejszych elementów świadomości obywatelskiej – świątyni i posagu Tyche – nie wywoła publicznego oburzenia. Wendy Mayer i Pauline Allen wskazują, że być może na początku V w. kult Tyche został oddzielony od jej wizerunku, który – jako wybitne dzieło sztuki – nadal był podziwiany i przedstawiał pewną wartość dla mieszkańców Antiochii⁸⁵. Gdyby rzeczywiście tak było, to stanowiłoby to wystarczające wyjaśnienie, dlaczego usunięcie z przestrzeni miejskiej miejsca kultu Tyche nie wywołało żadnej negatywnej reakcji Antiocheńczyków. Przez

Ewagriusz mógł pisać na podstawie własnej pamięci, zwłaszcza dotyczy to wydarzeń toczących się w Antiochii [...]. Wielu ważnych ludzi tej epoki znał on osobiście”.

⁸⁵ Cf. W. Mayer, P. Allen, *op. cit.*, s. 148.

translację relikwii św. Ignacego do Tycheum Teodozjusz II nie tylko wyraził fakt odchodzenia cesarstwa od dawnej religii Rzymian, lecz przede wszystkim ukazał rosnącą siłę chrześcijaństwa, które zaczęło dominować we wszystkich wymiarach życia społecznego. Translacja ta świadczy też o całkowitej zmianie w podejściu do zakazu pochówku szczątków ludzkich w obrębie miasta i postrzeganiu ich jako elementu zanieczyszczającego. Relikwie przeniesione do miasta już go nie zanieczyszczały, lecz oczyszczały.

Na analizowane wydarzenie należy również spojrzeć z punktu widzenia polityki eklezjalnej. Teodozjusz II mógł być świadomy tego, że cesarz Konstantyn Wielki zapewnił Konstantynopolowi status apostołski i duchową ochronę poprzez złożenie w mieście relikwii św. Andrzeja i św. Łukasza. Antiochia wprawdzie już miała status apostołski i była chroniona zewnętrznie przez licznych męczenników, których doczesne szczątki spoczywały na podmiejskich cmentarzach i w martyryonach, ale nie miała apostołskiego protektora wewnątrz miasta. Zastępując Tyche miasta św. Ignacym, który lokalnie był promowany jako uczeń i następca apostołów (apostoł drugiej generacji), Teodozjusz mógł w ten sposób próbować zapewnić miastu jeszcze większą duchową opiekę. Tak więc przeniesienie relikwii św. Ignacego do dawnej świątyni Tyche znajdującej się w obrębie miasta było podniesieniem rangi Antiochii na gruncie eklezjalnym i zyskanie – w osobie ucznia apostołów – potężnego protektora.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri*, red. J.C. Rolfe, w: Ammianus Marcellinus, *History*, t. 2, Cambridge–London 1950 (Loeb Classical Library 315).
- Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, t. 1, księgi XIV–XXV, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 2001.
- Eusebius Caesariensis, *Chronicon* [versio latina partis alterae aucta Hieronymi], red. R. Helm, Berlin 1956 (*Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte* 47/1 (Eusebius Werke 7)).
- Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, red. E. Schwartz, Berlin 1903–1908 (*Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte* 9/1–2 (Eusebius Werke 2/1–2)).
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, red. i tłum. A. Caba, Kraków 2013 (*Źródła Myśli Teologicznej* 70).
- Evagrii Scholastici, *Historia Ecclesiastica*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 86, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1865.
- Evagrius Scholasticus, *Historia ecclesiastica*, wyd. J. Bidez, L. Parmentier, t. 1, *Livres: I–III*, Paris 2011 (*Sources Chrétiennes* 542).
- Evagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1990.
- Hieronymus, *De viris inlustribus*, wyd. A. Ceresa-Castaldo, Firenze 1988 (*Biblioteca Patristica* 12).

- Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Ephesios*, wyd. P.T. Camelot, Paris 1958 (*Sources Chrétiennes* 10).
- Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Romanos*, wyd. P.T. Camelot, Paris 1958 (*Sources Chrétiennes* 10).
- Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Smyrneos*, wyd. P.T. Camelot, Paris 1958 (*Sources Chrétiennes* 10).
- Iohannes Chrysostomus, *De coemeterio et de cruce*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 49, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862.
- Iohannes Chrysostomus, *De sancta Droside martyre*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 50, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862.
- Iohannes Chrysostomus, *De sancto Babyla contra Iulianum et gentiles*, wyd. M.A. Schatkin, C. Blanc, B. Grillet, Paris 1990 (*Sources Chrétiennes* 362).
- Iohannes Chrysostomus, *In Matthaeum hom.*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 57–58, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862.
- Iohannes Chrysostomus, *In sanctum Ignatium martyrem*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 50, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1862.
- Iohannes Malalas, *Chronographia*, wyd. I. Thurn: *Ioannis Malalae Chronographia*, Berolini 2000 (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 35).
- Iohannes Moschus, *Pratum spirituale*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 87, cz. 3, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1865.
- Irenaeus Lugdunensis, *Adversus haereses*, wyd. A. Rousseau, L. Doutreleau, C. Mercier, Paris 1969 (*Sources Chrétiennes* 153).
- Iulianus Imperator, *Misopogon*, wyd. i tłum. A. Pająkowska: *Julian Apostata, Misopogon, czyli Nieprzyjaciół brody*, Poznań 2009 (*Fontes Historiae Antiquae* 13).
- Libanios, *Wybór mów*, tłum. L. Małunowiczówna, Wrocław 2006.
- Libanius, *Oratio* 30, wyd. A.F. Norman, w: *Libanius, Selected Orations*, t. 2, Cambridge MA 1977 (*Loeb Classical Library* 452).
- Martyrium S. Ignatii Episcopi Antiochiae (Martyrium Romanum)*, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres apostolici*, t. 2, Tubingae 1913.
- Martyrium S. Ignatii Episcopi Antiochiae Syriae (Martyrium Antiochenum)*, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres apostolici*, t. 2, Tubingae 1913.
- Nicephorus Callistus Xanthopulus, *Ecclesiastica historia*, w: *Patrologiae Graecae*, t. 146, wyd. J.-P. Migne, Parisiorum 1865.
- Origenes, *Homiliae in Lucam*, wyd. H. Crouzel, F. Fournier, P. Périchon, Paris 1962 (*Sources Chrétiennes* 87).
- Orygenes, *Homilie o Ewangelii św. Łukasza*, tłum. S. Kalinkowski, Warszawa 1986 (*Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy* 36).
- Passio Sancti Ignatii Martyris (Martyrium Latinum)*, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres apostolici*, t. 2, Tubingae 1913.
- Patres apostolici*, t. 2, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, Tubingae 1913.
- Philostorgius, *Historia ecclesiastica*, wdd. J. Bidez, Berlin 1972 (*Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte* 21).
- Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, tłum. A. Świderkówna, Kraków 2010 (*Biblioteka Ojców Kościoła* 10).
- Polycarpus Smyrnensis, *Epistula ad Philippenses*, wyd. P.T. Camelot, Paris 1958 (*Sources Chrétiennes* 10).
- S. Ignatii Martyrium per Symeonem Metaphrastem conscriptum*, wyd. F.X. Funk, F. Diekamp, w: *Patres apostolici*, t. 2, Tubingae 1913.

- Severus Antiochenus, *Homilia 37*, wyd. M. Brière, F. Graffin, C. Lash, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies XXXII a XXXIX)*, red. M. Brière, F. Graffin, C. Lash, Turnhout 1972 (*Patrologia Orientalis* 36/3).
- Severus Antiochenus, *Homilia 65*, wyd. M. Brière, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies LVIII a LXIX)*, red. M. Brière, Turnhout 1982 (*Patrologia Orientalis* 8/2).
- Severus Antiochenus, *Homilia 84*, wyd. M. Brière, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies LXXXIV a XC)*, red. M. Brière, Turnhout 1988 (*Patrologia Orientalis* 23/1).
- Socrates, *Historia ecclesiastica* VI 8, 11, wyd. G.C. Hansen, Berlin 1995, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte* Neue Folge 1.
- Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S.J. Kazikowski, Warszawa 1986.
- Św. Hieronim, *O znakomitych mężach*, tłum. W. Szoldrski, Warszawa 1970 (*Pisma Starożytności* 6).
- Św. Ireneusz z Lyonu, *Adversus haereses*, tłum. J. Brylowski, Pelplin 2018.
- Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, t. 1–2, tłum. A. Baron, J. Krystyniacki, Kraków 2000–2001 (*Źródła Myśli Teologicznej* 18 i 23).
- Św. Jan Chryzostom, *O małżeństwie, wychowaniu dzieci i ascezie*, tłum. K. Bielawski, Kraków 2002 (*Biblioteka Ojców Kościoła* 19).
- Św. Jan Złotousty, *Dwadzieścia homilij i mów*, tłum. T. Sinko, Kraków 1947.

Studies (Opracowania)

- Allen P., *Gregorio di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 2, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2007.
- Bibliotheca hagiographica graeca*, red. Socii Bollandiani, Bruxelles 1957.
- Bibliotheca hagiographica latina*, red. Socii Bollandiani, Bruxelles 1898.
- Bosio G., *Ignazio (vescovo di Antiochia)*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 7, red. F. Caraffa, Roma 1966.
- Bosio G., *Polycarpo (vescovo di Smirne)*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 10, red. F. Caraffa, Roma 1968.
- Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies LVIII a LXIX)*, red. M. Brière, Turnhout 1982 (*Patrologia Orientalis* 8/2).
- Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies LXXXIV a XC)*, red. M. Brière, Turnhout 1988 (*Patrologia Orientalis* 23/1).
- Charkiewicz J., *Święci w Martyrologionie Syryjskim*, „*Latopisy Akademii Supraskiej*” 2013, 4.
- Christof E., *Das Glück der Stadt: die Tyche von Antiochia und andere Stadttychen*, Frankfurt am Main–New York 2001 (*Europäische Hochschulschriften. Reihe 38, Archäologie* 74).
- Clavis Patrum Graecorum*, t. 2, *Ab Athanasio ad Chrysostomum*, red. M. Geerard, Turnhout 1974.
- Delehaye H., *L’amphithéâtre Flavien et ses environs dans les textes hagiographiques*, „*Analecta Bollandiana*” 1897, 16.
- Delehaye H., *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1933 (*Subsidia Hagiographica* 20).
- Devreesse R., *Le patriarcat d’Antioche depuis la paix de l’Église jusqu’à la conquête arabe*, Paris 1945, *Collection d’Études Palestiniennes et Orientales*.
- Dohrn T., *Die Tyche von Antiochia*, Berlin 1960.
- Downey G., *A History of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1961.
- Drączkowski F., *Ignacy Antiocheński*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz et al., Lublin 1993.

- Eltester W., *Die Kirchen Antiochias im IV. Jahrhundert*, „Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche” 1937, 36.
- Franchi P. de’ Cavalieri, *Il κοιμητήριον di Antiochia*, w: tenze, *Note agiografiche*, Roma 1928 (Studi e Testi 49, Fascicolo nr 7).
- Garstad B., *Bouttios and Late Antique Antioch: Reconstructing a Lost Historian*, Washington DC 2022 (Dumbarton Oaks Studies 48).
- Garstad B., *The Tyche Sacrifices in John Malalas: Virgin Sacrifice and Fourth-Century Polemical History*, „Illinois Classical Studies” 2005, 30.
- Giorgi De A.U., Eger A.A., *Antioch. A History*, Abingdon–New York 2021 (*Cities of the Ancient World*).
- Goubert P., *Patriarches d’Antioche et d’Alexandrie contemporains de saint Grégoire le Grand (Notes de prosopographie byzantine)*, „Revue des études byzantines” 1967, 25.
- Grabar A., *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l’art chrétien antique*, Paris 1946.
- Graffin F., *Avertissement*, w: *Les „Homiliae Cathedrales” de Sévère d’Antioche (Homélies XXXII a XXXIX)*, red. M. Brière, F. Graffin, C. Lash, Turnhout 1972 (*Patrologia Orientalis* 36/3).
- Halkin F., *Un nouveau ménologe grec dans un manuscrit de Glasgow*, „Analecta Bollandiana” 1957, 75.
- Kalleres D.S., *City of Demons: Violence, Ritual, and Christian Power in Late Antiquity*, Oakland 2015.
- Lackner W., *Zu einem bislang unbekannten Bericht über die Translation der Ignatios-Reliquien nach Antiochien*, „Vigiliae Christianae” 1968, 22, 4.
- MacMullen R., *The Second Church: Popular Christianity A.D. 200–400*, Atlanta 2009 (*Society of Biblical Literature Writings From the Greco-Roman World Supplement Series* 1).
- Mayer W., Allen P., *The Churches of Syrian Antioch (300–638 CE)*, Leuven 2012 (*Late Antique History and Religion*).
- Mayer W., Neil B., *On the Holy Martyr Ignatius (Introduction)*, w: St. John Chrysostom, *The Cult of the Saints. Select Homilies and Letters*, red. W. Mayer, B. Neil, Crestwood 2006 (*St. Vladimir’s Seminary Press Popular Patristics Series*).
- Mayer W., *The Homilies of St John Chrysostom: Provenance. Reshaping the Foundations*, Rome 2005 (*Orientalia Christiana Analecta* 273).
- McKenzie J.S., Reyes A.T., *The Alexandrian Tychaion, a Pantheon?*, „Journal of Roman Archaeology” 2013, 26.
- Meyer M., *Bronzestatuetten im Typus der Tyche von Antiocheia*, „Kölner Jahrbuch” 2000, 33.
- Meyer M., *Die Personifikation der Stadt Antiocheia. Ein neues Bild für eine neue Gottheit*, „Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Ergänzungsheft” 2006, dodatek 33.
- Mongelli G., *Evodio (vescovo di Antiochia)*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 5, red. F. Caraffa, Roma 1964.
- Nautin P., *Ignazio di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 2, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2007.
- Nautin P., *Policarpo (vescovo di Smirne)*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 3, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2008.
- Prinzivalli E., *Evodio di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 1, red. A. Di Berardino, Genova–Milano 2006.
- Prostmeier F.R., *Ignatius von Antiochien*, w: *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, red. S. Döpp, W. Geerlings, Freiburg im Breisgau–Basel–Wien 1998.
- Quasten J., *Patrologia*, t. 1, *fino al Concilio di Nicea*, Genova 1995.
- Rebillard É., *Religion et sépulture: l’Église, les vivants et les morts dans l’Antiquité tardive*, Paris 2003.

- Rebillard É., *Κοιμητήριον et coemeterium: tombe, tombe sainte, nécropole*, „Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité” 1993, 105, 2.
- Rentinck P., *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*, Roma 1970 (*Analecta Gregoriana* 178).
- Saliou C., *À propos de quelques églises d'Antioche sur l'Oronte*, „Topoi” 2014, 19, 2.
- Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 2, Warszawa 1960.
- Soler E., *Le sacré et le salut à Antioche au IVe siècle apr. J.-C. Pratiques festives et comportements religieux dans le processus de christianisation de la cité*, Beyrouth 2006 (*Bibliothèque Archéologique et Historique* 176).
- Szczur P., *Miejsca kultu męczenników i ich rola w propagowaniu wiary nicejskiej w Antiochii w czasach Jana Chryzostoma*, w: *Fructus Spiritus est Caritas, Księga jubileuszowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, czterdziestopięciolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin 2011.
- Tixeront J., *A Handbook of Patrology*, St Louis–London 1923.
- Widok N., *Ku jedności kościelnej. Studia nad Ignacym Antiocheńskim w 1900. rocznicę śmierci*, Opole 2021 (*Opolska Biblioteka Teologiczna* 178).
- Wipszycka E., *Wstęp*, w: Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1990.
- Zaleski W., *Święci na każdy dzień*, Warszawa 2002.

NOTA O AUTORZE

Piotr Szczur – prof. dr hab., profesor zwyczajny KUL, patrolog i historyk Kościoła, były kierownik Katedry Historii Kościoła w Starożytności i Średniowieczu w Instytucie Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologii KUL oraz były redaktor naczelny „Vox Patrum”; członek wielu towarzystw naukowych m.in. Association Internationale d'Études Patristiques, Bulgarian Association of Byzantinists and Medievalists; przewodniczący Komisji Teologii Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Lublinie. Autor trzech monografii, ok. 90 artykułów naukowych i ponad 100 haseł encyklopedycznych z zakresu patrologii i historii Kościoła w starożytności. Zajmuje się nauczaniem społecznym i myślą teologiczną greckich Ojców Kościoła (zwłaszcza św. Jana Chryzostoma).

ABOUT THE AUTHOR

Piotr Szczur – full professor at the Catholic University of Lublin (KUL), patristic scholar and Church historian, former head of the Department of Church History in Antiquity and the Middle Ages at the Institute of Church History and Patristics at the Faculty of Theology of KUL, and former editor-in-chief of „Vox Patrum”; member of numerous scientific societies, including the Association Internationale d'Études Patristiques and the Bulgarian Association of Byzantinists and Medievalists; chairman of the Theology Committee of the Lublin Branch of the Polish Academy of Sciences. Author of three monographs, approx. 90 scientific articles, and over 100 encyclopedia entries on patristics and the history of the Church in antiquity. He focuses on the social teaching and theological thought of the Greek Church Fathers (especially St. John Chrysostom).